

Eestimaa Talupidajate Keskliit

Ühistu liikme käsiraamat

Jaan Leetsar

Saku 2012

Käesolev väljaanne on ilmunud Eestimaa Talupidajate Keskliidu initsiatiivil ja Eesti Põllumajandusministeeriumi toetusel

Hugo Hiibuse illustratsioonid

Kujundus ja küljendus: Perioodika Repro

Retsensendid: Kaul Nurm, Leho Verk

© käsikiri Jaan Leetsar, 2012

Väljaandja: Eestimaa Talupidajate Keskliit

ISBN

Trükitudtrükikojas

Sisukord

Eessõna (Kaul Nurm)	5
1. ÜHISTEGEVUSE AJALOOST EESTIS	6
1.1. 1919 a maareform	7
1.2. Kolmekümnendate aastate majanduskriis	7
1.3. Põllutöökoja struktuur ja tegevus 1930tel aastatel	8
1.4. Ühistegevuskoda	9
1.5. Ühistegevuse tulemused	15
1.6. Korporatiivne (põllu)majandussüsteem	16
2. ÜHISTEGEVUSE OLEMUS JA PÕHIMÕTTED	18
2.1. Ühistegevuse olemus	19
2.2. Liikmed ja kliendid	25
2.3. Põhimõisted ja definitsioonid	26
2.4. Ühistegevuse idee ja väärtused – ühistegevuse eetika	29
2.5. Ühistegevuse eesmärgid	31
2.6. Ühistud ühiskonnas	32
2.7. Ühistegevuse kolm valdkonda	34
2.8. Ühistegevuse põhimõtte (printsibi) definitsioon	37
2.9. Põhimõtete kujunemise ajaloost	39
2.10. ICA põhimõtted (printsibi) 21. sajandiks	39
2.11. Kokkuvõte ühistegevuse põhimõtetest	50
3. ÜHISTUTE RAHASTAMINE	52
3.1. Ühistuliste ühenduste liikmete maksud	53
3.2. Ühistuliste ühenduste kapitalid	54
3.3. Koopereeritud laenugarantii	56
3.4. Ringlusfond	56
3.5. Ühistu pensionifond	58
3.6. Ühistu hoiu-laenukassa	58
3.7. Ühistute kahjude katmine	59
4. ÜHISTUTE VÕRDLUS KAPITALIÜHINGUTEGA	60
4.1. Ühistud ja kapitaliühingud	61
4.2. Kauba ja raha liikumine ühistutes ja kapitaliühingutes	63

5. ÜHISTUTE ASUTAMINE	65
5.1. Idee sünd	66
5.2. Ideest ühistuni	67
5.3. Asutamiskoosoleku läbiviimine	76
5.4. Ühistute ja liitude registreerimine	77
5.5. Ühistu praktiline käivitamine	77
6. ÜHISTUTE STRUKTUURID	78
6.1. Ühistu üldstruktuur	79
6.2. Keskühistud ja keskliidud	80
6.3. Ühistute juhtimissüsteemid	81
6.4. Ühistu äritegevuse struktuur	83
6.5. Majandusliku ühistegevuse valdkond	86
6.6. Sotsiaalse ühistegevuse valdkond	88
6.7. Rahvusvaheline ühistute koostöö	89
7. ÜHISTUTE JUHTIMINE	90
7.1. Miks on vaja tunda ühistute juhtimist	91
7.2. Ühistuliste ühenduste juhtimise kolm tasandit	92
7.3. Ühistu juhtimise püramiidskeem	93
7.4. Ühistu juhtimise kolmnurgad	94
7.5. Koosolekud	96
7.6. Revisjon	102
7.7. Nõukogu ja juhatus	103
7.8. Omanike roll ja liidrite valik	109
7.9. Isikutevahelised suhted	111

Eessõna

Ühistud on maailmas laialt levinud majandusliku ja sotsiaalse ettevõtluse vorm, mille põhiline erisus võrreldes teiste äriühingutega seisneb selles, et ühistutes on ettevõtte omanikud-liikmed ja kliendid ühed ja samad isikud. Ühistud on heaks vahendiks rahvusliku majanduse edendamisel, kuna ühistu liikmed on tavaliselt sama riigi kodanikud, mille territooriumil ühistu paikneb ja see tähendab, et kõik tulud, mis teenitakse, jäävad ühistu tegevuspiirkonda. Kõige tuntumad on ühistud põllumajanduses, panganduses, kaubanduses ja kindlustuses. Viimasel ajal on ühistud lahendanud aktiivselt ka mitmeid sotsiaalseid probleeme.

Ühistegevus on tänase Eesti maaelu arendamisel senini veel suhteliselt vähe arenenud. Üks peamisi põhjuseid seisneb inimeste ebapiisavas teadlikkuses ühistute kasulikkusest, erisustest ja juhtimisest. Käesolev käsiraamat püüab seda lünka täita.

Et ühistu saaks olla edukas ja teenida hästi oma liikmete huve, on oluline, et ühistu liikmed ja ka töötajad omaksid vajalikke teadmisi ja oskusi ühistute juhtimiseks ning oleksid teadlikud oma õigustest ja kohustustest ühistu ees. Neid oskusi saab õppida ja õpetada nii iseseisvalt kui osaledes ühistu liikme koolitustel. Vajadus on koolitada nii olemasolevate, juba tegutsevate ühistute liikmeid, kui ka uute, loodavate ühistute liikmeid ning uue ühistu asutamist tulekski alustada tulevaste liikmete koolitamisest. Liikmekoolituse käigus õpitakse üksteist lähemalt tundma, mis on oluline usalduse tekkimiseks liikmete vahel, ning arutada läbi tulevase ühistu äriidee ja tegevuskava.

Käsiraamat on suunatud eelkõige põllumajanduses tegutsevatele ettevõtjatele, kuid käsitletud ühistegevuse põhimõtted on kasutatavad ka teistes valdkondades. Raamat on tellitud Eestimaa Talupidajate Keskliidu poolt eesmärgiga aidata kaasa põllumajandusliku ühistegevuse arendamisele Eestis. Raamatu väljaandmist toetas EV Põllumajandusministeerium. Siinkohal tänan kõiki, kes käsiraamatu koostamisel ja väljaandmisel abiks on olnud, eeskätt aga Jaan Leetsari, keda peetakse üheks suuremaks ühistegevuse asjatundjaks Eestis. Samuti suur tänu põllumajandusminister Helir-Valdor Seederile, kes poliitikuna on asunud ühistegevust jõuliselt toetama.

Head õppimist ja õnnestumisi ühistegevuses!

Kaul Nurm

Eestimaa Talupidajate Keskliidu peadirektor

I osa

Ühistegevuse ajaloost Eestis

1.1. 1919. aasta maareform

Maareformi seaduse iseärasuseks oli, et selle rakendamise tulemusena sai tegelik maaharija taas maa omanikuks. Laia eramanike kihi teke lõi soodsa pinnase ka ühistegevuse arenguks. 1919. aasta maareformi seaduse alusel likvideeriti Eestis 1 100 mõisa.

Kui iseseisvuse algul oli Eestis 86 000 talu, siis omariikluse perioodil loodi juurde 54 000 talu. 1939. aastal oli Eestis 140 000 talu. Praktiliselt kogu põllumajanduslik maa kuulus taludele. Nii talude kui ka ühistegevuse arendamisel olid Eestis eeskujuks Taani kogemused. Ilmselt oli Taani oma väiksuse ja põllumajanduse arengutasemega eestlastele tol ajal suuremaks eeskujuks kui lähemal asuvad Soome ja Rootsi. Enne majanduskriisi asutati kõik olulisemad ühistute liigid ja loodi ka nende keskühistud ja keskliidud.

Vahemärkus: *Ühispiimatalitusi oli Eestis tipphetkel isegi üle 600. Põhjuseks asjaolu, et iga küla püüdis rajada oma piimatalituse võimalikult küla keskele, et vähendada toorpiima transpordi kulutusi (toona veeti piima 30–40 liitrilistes piimanoodes hobustega). Mingit rolli mängis ilmselt ka taluperemeeste kolkapatriotism ja egoism.*

1.2. Kolmekümnendate aastate majanduskriis

Ülemaailmne majanduskriis pani Eesti põllumajanduse raskete katsumuste ette. Olude sunnil sattusid paljud talud väga suurtesse võlgadesse, osa neist pankrotistus ja lõpetas tegevuse. Majanduskriisi ajal hakkasid ka ühistud killunema. Piiramata vabaduse ja liberaalse turumajanduse tingimustes muutusid ühistud üksteisega ja mitmete erakapitalil baseeruvate vahendusfirmadega konkureerides nõrgaks ja said omakorda koormaks niigi raskes seisundis taludele. Osa ühistutest läks pankrotti ja lõpetas tegevuse. Olukord maal muutus talumatuks ja **riik oli sunnitud vastu võtma terve rea talude ja ühistute majanduslikku arengut soodustavaid otsuseid ja seadusi.**

Resoluutselt piirati eraettevõtete, eriti kapitaliühingute tegevust. Põhiliste põllumajanduskaupade eksport koondati keskühistute kätte. Riigi initsiatiivil moodustati keskühistud Eesti Võieksport, Eesti Lihaeksport, Eesti Munaeksport. Impordile kehtestati ranged reeglid, piiril seati sisse kindel kord jne. Ühistute tegevust

piirati tuntavalt, neid sisuliselt sunniti üheskoos tegutsema. Eriti kurjad olid liberaalse mõtteviisiga poliitikud ja kapitaliühingute omanikud, sest nende võimalusi teenida vahendustegevusega suuri tulusid oli tugevasti kärbitud. Tõenäoliselt riigil teist teed siiski polnud.

1.3. Põllutöökoja struktuur ja tegevus 1930ndatel aastatel

Riigi toel sai 1932. a teoks ka eesti põllumeeste 1899. aastast pärit idee moodustada oma keskkoh. **1931. aastal võeti vastu Põllutöökoja seadus.** Järgmisel aastal alustas Põllutöökoda ka tegevust. Riigi sekkumisega kaotati põllumeeste seltsides ja organisatsioonides aastaid kestnud killustatus ja ebamäärasus põllumajandusliku nõuande alal.

Seoses kutsekodade võrgustiku loomisega 1932. a algas Eestis ka põllumajanduse juhtimises ja organisatsioonilises tegevuses uus etapp. Esimeseks Põllutöökoja direktoriks sai Jaan Hünerson. Põllutöökoda kujunes ka põllutööministeeriumile ja valitsusele nõuandjaks. Põllutöökoja kuludest kandis riik 1938/39. aastal 95% ehk üle ühe miljoni krooni aastas.

Toome siinkohal välja Põllutöökoja struktuuri ja töötajate koosseisu 1939. a. Sellest saab üsna hästi välja lugeda, millega Põllutöökoda tegeles ja millist abi ta talupidajatele osutas.

1. Sekretariaat	14	töötajat
2. Põllumajandustalitus	4	»
3. Raamatupidamistalitus	17	»
4. Nõuandetalitus	152	»
sh kohtadel erialaseltside juurde komandeeritud	95	»
5. Põllumajandus-tehniline talitus	5	»
6. Kultuurtehnika ja maamöödubüroo	33	»
7. Uudismaaharimise talitus	5	»
8. Ehitustalitus	4	»
9. Õigusteadlik talitus	2	»
10. Töübüroo	3	»
11. Ajakirjade talitus	2	»

Kokku: 251 töötajat

Põllutöökoja juurde kuulus Ülemaalse Maanoorte Ühenduse sekretariaat. 1938. aasta algul oli üks nõunik keskuses ja 8 instruktorit maakondades. Anti välja ajakirja Tõusev Noorus. 1939. a tegutses Eestis 451 noorte seltsi, kus oli kokku 14 780 liiget. Põllutöökoda toetas noorte organisatsioone materiaalselt. Põllutöökoja likvideeris nõukogude võim 1940. aastal.

talunikud (joonis). Üks talunik oli keskmiselt kahe ühistu liige. Lisaks Ühistegevuskogajaga liitunud ühistutele koondas Põllutöökoda enda juurde 1939. a lõpuks veel 776 veeühingut 30 000 liikmega. Ka õpilased olid hästi organiseerunud, nendel oli 314 õpilaskooperatiivi 13 000 liikmega. 1940. aastaks kujunes Ühistegevuskoda Eesti maamajanduse arengu võimsaimaks organisatsiooniks.

1.4.1. Ühispankundus. Esimesed pangäühistud loodi Eestis 19. sajandi algul – nn hüpoteegiühistud. Eestimaa Maade Krediitselts alustas tegevust 1802. a. Lõuna-Eestis (Tartus) asutati 1803. a Liivimaa Mõisate Krediitseltsi osakond. Esimesed pangäühistud olid rüütlimõisaomanike loodud ja loomulikult teenindasid eeskätt mõisaomanikke. Eestimaa Maade Krediitselts finantseeris alates 1851. a talundite päriseks ostmist. Pikka aega see eriline hoogu sisse ei saanud, kuid alates 1870-ndatest aastatest osteti krediitseltsi vahendusel juba 100–150 talu aastas. Eesti iseseisvumise järel rüütelkonna hüpoteegiühistud likvideeriti, kuna nad kaotasid mõisate kadumise järel oma liikmeskonna.

19. sajandi teisel poolel tekkis Eesti alal teine pangäühistute liik – **krediidiühistud**. Eesti rahvusliku ühistegevuse algusajaks loetakse Jaan Tõnissoni initsiatiivil Tartus 1902. a asutatud Eesti Laenu- ja Hoiuühisust.

Iseseisvuse algul, 1920. a asutati ühistuline keskpang Eesti Rahvapank. See alustas tegevust osaühisusena, mille osakapitalist pidi 2/3 kuuluma ühistutele. 1925. a muudeti Eesti Rahvapank keskühistuks, mille liikmeks võisid peale ühistute olla ka omavalitsused ja riiklikud ettevõtted. Eesti Rahvapangal oli 1938. a lõpul 231 liiget, neist 158 krediidiühistud. Riigikassa volinikuna andis Eesti Rahvapank riiklikku laenu nii otse kui krediidiühistute kaudu kaluritele ja asunikele.

Teise ühistegeliku keskpangana alustas 1928. a tegevust Põllumeeste Keskpank (PK), mille liikmeks võisid asutuste kõrval olla ka üksikisikud.

Ühispangad olid ühistulistel põhimõtetel organiseeritud pangad. Eesmärgiks oli liikmete varustamine vajaliku kapitaliga ning liikmetele mitmesuguste pangatehingute tegemine. Pangäühistute tähtsus Eesti majanduses oli suur. Hüpoteegiühistute käes oli suurem osa (1938. a 70%) hüpoteeklaenudest. Eesti Ühistegevuskoja süsteemis

olid 1940. aastal Eesti Rahvapank ja Põllumeeste Keskpank, mis ühendasid 173 ühispanka ja 42 hoiu-laenukassat kokku 82 800 üksikliikmega.

Kõik pangad koos nendele kuulunud varaga natsionaliseeriti 1940. a juulis ja liideti hiljem riikliku süsteemiga. Põllumajanduslike **pangaühistute** vara läks üle NSVL Põllumajanduse Panga Eesti Vabariiklikule Kontorile. 1992. a jättis Eesti Vabariik kunagiste ühispankade vara ja maa riigile, hiljem müüdi need kommertspankadele.

1.4.2. Ühiskindlustus. Kindlustusühistud kuuluvad Eesti vanimate ühistute hulka. Nende eelkäijateks on rootsiaegsed vastastikused tulekindlustusseltsid ja ühistud. 19. sajandil kindlustusühistud spetsialiseerusid ja Eesti iseseisvuse ajal arenesid välja järgmised kindlustusühistute rühmad:

1. ülemaalsed kindlustusühistud – ühistegelik kindlustusselts EEKS-Maja, Ü.K.S. Eesti ja Eesti Ühistegelik Kindlustuse Keskseks (EÜKK);
2. linna-kindlustusühistud – 1938. a 5 ühistut;
3. valla-kindlustusühistud – 1938. a 337 ühistut;
4. sotsiaalkindlustusühistud – 1936. a 25 ühistut.

Peale nende eksisteerisid sotsiaalkindlustuse alal veel mitmed sundkindlustuse süsteemid (sundtööõnnetuskindlustus, sundhaiguskindlustus, haigekassad eesotsas Eesti Haigekassade Liiduga), pensionikassad, matusekassad ja üks vastastikku vastutavate ametnike ühistu 195 liikmega.

Kõik kindlustusühistud natsionaliseeriti 1940. aastal. Varad anti üle Riikliku Kindlustuse Valitsusele ja Sotsiaalkindlustus-ministeeriumile. 1992. a toimis Eesti Vabariik kunagiste kindlustusühistute kinnisvaraga samuti kui ühispankade varaga, mida ei tagastatud ühiskindlustuse arendamiseks.

1.4.3. Ühiskaubandus ja tööühistud. Esimene tarbijateühistu asutati Eestis Antsla kooliõpetaja Willem Pakleri eestvõttel 1902. aastal. 1917. a asutati Tallinna Tarvitajateühingute Liit, millest kujunes hiljem Eesti Tarvitajateühisuste Keskühisus, praeguse Eesti Tarbijateühistute Keskühistu (ETK) eelkäija. ETK arenes 1940. aastani jõudsalt ja temast kujunes juba siis keskne kaubanduskontsern oma tehaste, tööstuste ja muude ettevõtetega. Tarbijate ühistute liikmeteks olid reeglina kohalikud talupidajad, kes said oma kauplustest omahinna tasemel vajalikke kaupu. Hiljem hakkasid tarbijate ühistud tegelema ka põllutööriistade ja teiste vajalike kaupade tootmisega.

Teine tähtsam kaubandusühistu oli Kaubanduslik Keskühisus Estonia, millele ETK loovutas 1937. a linaga kauplemise. Lina- ja villakaubandus kujunesid KK Estonia põhitegevusalaks.

Lisaks nendele tegutsesid veel kalurite ostuühistud (5 ühistut 360 liikmega), filmitarvitajate ühing (Üleriiklik Kinoomanike Selts 28 liikmega), kaupade tollimise ja transpordiühistu Estonia-Hansa, ühistu Eesti Reklaami Agentuur ja ühistegelikud kirjastusühistud.

Ühiskaubanduse sektsiooni kuulusid ka **tööühistud**, mis olid sisuliselt liikmete tööjõu müügiühistud. Eestis tegutsesid näiteks mürseppade, ehitustöölise, mullatöölise, kraavikaevajate, sadamatöölise, transporditöölise, pottseppade, maalrite jt kutsealade artellid. 1938. a oli registreeritud 13 tööühistut üle 200 liikmega.

Ühiskaubanduse sektsiooni kuulus 1939. aastal 3 keskühistut 216 liikmesühistuga. Üksikliikmete arv oli 52 460.

Ainsana keskühistutest ei natsionaliseeritud 1940. aastal ETK süsteemi. Nõukogude ajal tegutses organisatsioon ETKVLi nime all. Suurte raskustega õnnestus ETK aktivistidel organisatsioon 1992. aastal ühistulise organisatsioonina säilitada.

1.4.4. Ühistööstus. Ühistööstus hakkas arenema põllumajandustootjate initsiatiivil juba ülemöödunud sajandi lõpul. Ühistegevuskoja sektsioonis oli see liigitatud:

- piimaühistud;
- tapamajaühistud;
- munaühistud;
- kartuliühistud;
- muud põllumeeste ühistud;
- väljaspool põllumajandust tegelevad ühistud.

Piimandusühistud. Kuigi esimene ühispiimatalitus rajati Antsla-Restus, jäi esimese piimaühistuna tegutsema 1908. a Imaveres asutatud ühispiimatalitus (praegu asub seal Eesti Piimandusmuuseum). Piimaühistud asutasid 1911. a Põllumajandusliku Keskühisuse Estonia, mis koordineeris peamiselt võitootmist, turustamist ja nõuandetegevust. 1921. a võttis keskühisus Estonia riigilt rendile Õisu mõisa, kuhu viidi üle Kuremaal tegutsenud piimanduskool.

Piimaühistute areng oli aastatel 1919–1940 küllaltki heitlik eeskätt võimүүgi korralduse tõttu. Piimasaaduste kaubandust reorganiseeriti korduvalt, kuid peaaegu alati jäid kaotajaks piimatootjad. Talunike ja nende ühistute suhtes ebanormaalne olukord likvideeriti riigivanem K. Pätsi 1936. a dekreedina antud seaduse alusel.

Selle tulemusena või eksport tsentraliseeriti ja moodustati **Piimaühingute Keskkliit "Võieksport"**. PK Võieksport süsteemi kuulus 1939. a 262 piimandusühistut 325st. Piimaühistutesse kuulus 34 740 piimatootjat.

Tapamajaühistud. Esimene ühistegelik tapamaja asutati Põllumajandusliku Keskühisuse Estonia ettevõttel 1921. a Tallinnas. Turu puudumise tõttu tuli see aga 1924. a sulgeda. Taani eeskujul asutati osaühisus Estonia Eksporttapamaja, millesse kaasati ka teisi ühistegelikke ettevõtteid. Juhtimine ja osatähtede kontrollpakk jäi PK Estonia

kätte. Eksporttapamaja alustas tegevust 1924. aasta teisel poolel. Kuna osühing Estonia Eksporttapamaja ei rahuldanud põllumehi, kes pidasid plaani hakata välja arendama tapamajasid Tartus, Saaremaal ja Viljandis, siis reorganiseeriti see 1926. a ühistuks Estonia Eksporttapamajad. 1931. a jagunes ühistu kaheks. Tartusse asutati ühistu Lõuna-Eesti Eksporttapamajad. 1928. a ehitati tapamaja Tapale ja 1929. a Võhmasse. Seega oli 1929. a Eestis neli eksporttapamaja, mis olid suutelised töötleva peekoniks 290 000 siga aastas. Kuna lihaturul tekkis võituruga analoogne olukord, siis ühendati 1937. aastal kõik neli eksporttapamaja eriseaduse alusel moodustatud ühistuga "Eesti Lihaeksport". Sellega koondati ühte kõik tapamajad ja lihaühistud. 1938. a lõpuks oli ühistul "Eesti Lihaeksport" 2100 liiget.

Linnusaaduste tootjate ja munaühistud. Kanakasvatuse arendamise korraldajana tegutses Eesti Linnukasvatajate Selts. Munatoodang tõusis 41 miljonilt 1920. a 168 miljonile 1938. a, millest eksporditi 28–30%. Esimene munaühistute asutatud ühistegeelik organisatsioon oli müügiühisus Muna, millele järgnes 1928. a Eesti Muna. Kuna ka munakaubanduse alal äritses hulga eraettevõtjaid, siis läks aastaid, enne kui munakaubandus ühistute kontrolli alla saadi. Kanamunade väljaveo korraldamise seaduse alusel kutsuti riigi abiga ellu ja alustas tegevust Linnusaaduste Tootjate ja Munaühingute Keskliit "Eesti Munaeksport", kes sai munade väljaveo ainuõiguse.

Kui 1938. a lõpul oli keskliidul 31 liiget-munaühistut 1 200 üksikliikmega, siis 1940. a tegutses 60 munaühistut 21 287 liikmega.

Kartuliühistud asutati pärast Eesti iseseisvumist piirituse ja tärklise tootmiseks. Kartuliühingute Liit asutati 1921. aastal. 1925. a oli ühistute valduses 110 piiritusetööstust, riigi ja eraisikute omanduses oli samal ajal 90 tööstust. Hiljem piiritusetööstuste arv vähenes, mis oli tingitud odava välismaise piirituse levimisest välisurgudel ja siseturul tarbitava piiritusekoguse vähenemisest. Piiritusemonopoli seaduse rakendamise järel loeti piirituse valmistamine põllumajanduslikuks tegevuseks, kui selleks kasutati kartuleid ja teravilja. Peale ühistute kuulusid liitu veel riigimõisad, maavalitsused, Tartu Ülikooli ja põllutöökoolide piiritusetehased. 1938. a oli liidul 57 liiget, sh 50 kartuliühistut.

Muud põllumeeste ühistud olid:

- aiandusühistud eesotsas 1934. a asutatud Aedvilja Keskühisusega;
- loomamüügiühistud, Eesti Tõuloomakasvatajate Ühing, Viljandi Loomamüügi Ühisus;
- Suguhobuste Kasvatajate Ühing;
- Eesti Karusnaha Eksportühing.

1.4.5. Ühiskasutus. Esimene **masinaühistu** asutati Tartumaal Korenduse külas 1899. a. 1938. a oli Eestis moodustatud 777 masinaühistut, igaühes keskmiselt 16 liiget. Esikohal olid viljapeksu ühistud. Ühiselt soetati ja kasutati saekaatreid, laastuhöövleid, torufreese, viljapeksumasinaid, teravilja sorteere, turbapurusteid, viljakuivateid, sepikodasid, jahuveskeid, külvikuid, traktoreid ja muud tehnikat.

1924. a asutati Masinatarvitajate Ühingute Liit, mis kujunes silmapaistvaks põllumajanduse mehhaniseerimise keskuseks. Liitu kuulus 1938. a lõpul 238 ühistut.

Turbaühistute asutamisel oli eesmärgiks toota kütteks ja loomadele allapanuks turvast. Esimesed turbaühistud asutati Vaivaras 1910. a, Väike-Maarjas ja Väandras. 1939. a oli Eestis 900 turbaühistut 22 500 liikmega, tegevust koordineeris Eesti Turbaühingute Liit, kuhu kuulus 277 ühistut. 1937. a asutati Põllutöökoja juurde Turbakomitee.

Ehitus- ja elamuühistud asutati esimesena Tallinnas 1922. a. Ühistu muretses kinnistud ja ehitas sinna mitme korteriga majad. Korterid anti ühistu liikmele teatud tasu eest omandisse. Ehitusühistud ehitasid ka rahvamaju ja muid ühiskondlikke hooneid. 1939. aasta lõpul oli Eestis 49 ehitus- ja korteriomanike ühistut ca 1 100 liikmega.

Elektriühistud asutati soojus- ja hüdroelektrijaamade ehitamiseks, ülekandeliinide rajamiseks ja hooldamiseks ning elektri müümiseks tarbijatele. Elektriühistutest arenes välja Eesti Rahvuslik Jõukomitee, mille sihiks oli kogu maa elektrifitseerimine ja muude looduslike energiakandjate kasutusele võtmine. Riik arendas välja jõujaamade ja kõrgepingeliinide võrgu. 1938. a lõpul oli Eestis 24 tegutsevat elektriühistut, liikmeid ca 700.

Loomakasvatuseühistute eesmärgiks oli loomakasvatuse edendamine uute loomatõugude kasutusele võtmisega. Esimesed olid sugupulliühistud. 1938. a oli Ühistegevuskoja registris 140 sugupulliühistut, millest tegutses ca 40. Lisaks sugupulliühistutele oli Eestis veel 8 ühiskarjamaid kasutatavat ühistut.

Kalurite ühistud tekkisid Eestis mõnevõrra hiljem kui muud ühistud. Need olid moodustatud kõikides maakondades peale Järvamaa, kus polnud kalastamiseks sobivaid suuremaid veekogusid. 1938. aastal oli Eestis 33 kalurite ühistut. Kalurite ühistute tegevuse koordineerimiseks asutati Eesti Kalurite Keskus.

Lisaks eelnimetatutele olid olemas veel Eesti Seemnevilja Ühisus, uudismaaharijate ühistud, soo- ja maaparanduse, linakasvatuse, vee- ja muud ühistud.

1.5. Ühistegevuse tulemused

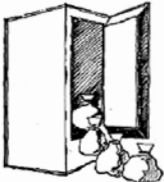
Riigi toel ühistulisele tootmis- ja ekspordikorraldusele üleminek aitas põllumajandus- saaduste tootmist ja ekspordi niivõrd suurendada, et talunike elu muutus 1940. aastaks märkimisväärselt paremaks. Kui aastatel 1921--1924 eksporditi 1937. a hindade alusel põllumajanduskaupu keskmiselt 21,5 miljoni krooni eest, siis 1939. a juba **üle kolme korra enam**, 65,3 miljoni krooni eest. Ühistute turuosa Eesti majanduses tõusis oluliselt (joonis). Nii näiteks hoiustati ühispankades 52% hoiustest ja ühispankade poolt anti 51% laenudest, ühiskindlustuse osa küündis kindlustusturul 49%ni, ühistulised piimatööstused valmistasid 98% võist, ühistulised piiritusetööstused 64% piiritusest jne.

Ühistuliikmete hulgas oli põllumehi 80% ja põllumeeste asutatud ühistuid oli ühistute koguarvust ca 90%. Seega läks suur osa põllumajanduskaupade ekspordi kasvust laekunud rahast talunikele ja ühistutele ning aitas kiiresti arendada ka nende alevite ja külade elu, kus asusid ühistute ettevõtted. Eeltoodust järeldeb, et ühistud etendasid 20. sajandi kolmekümnendatel aastatel Eesti majanduses väga olulist osa ja takistasid oluliselt kasumile orienteeritud eraettevõtete tegevust.

ÜHISTEGEVUSE OSATAHTSUS EESTI MAJANDUSES

1. I. 1939

PANGANDUSEST

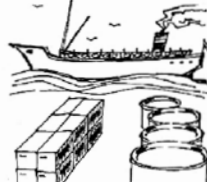
ÜHISPANGANDUSES
52% HOIUSTEST
51% LAENUDEST

OTSEKINDLUSTUSEST

TULE- JA ELUKINDLUST.
49% | 32% KINDL. SUMMAST
40% | 31% " PREEMIAST

KAUBANDUSEST

ÜHISKAUPLUSED JA E.T.K.
25% JAEKAUBANDUSEST
20% IMPORDIST

PIIMATÖÖSTUSEST

PIIMAÜHISTUTEL
98% VOITOODANGUST
17% JUUSTUOODANGUST

PIIRTUSTÖÖSTUSEST

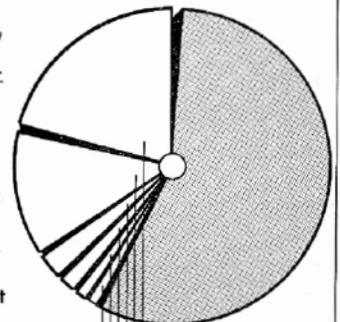
KARTULIÜHISTUTEL
64% PIIRITUSE VABRIKUTEST
59% " TOODANGUST
60% " PUHASTUSEST

Teravilja peksust ja sordipuhast külvisest

MASINA- JA SEEMNEVILJA ÜHIST.
25% TOHMUS MASINA ÜH. KAUDU
75% VARUSTAS E SEEMNEV. ÜH.

ÜHISTEGELIKU
PÕLLUMAJANDUSTOODETE EKSPORDI
VÄÄRTUSE % KOGU EKSPORDIST

PIIMASAADUSED	23,2%
EKSPORDITUD P.K. VOI EKSPORDI KAUDU	
LOOMAD NAHAD JA L. HÄSADUSED	13,0%
EKSPORDITUD EESTI LIIHAEKSP. KAUDU	
LINNUSAADUSED	2,6%
EKSPORDITUD EESTI MUNAEKSP. KAUDU	
LINA	1,0%
EKSPORDITUD K.K. ESTONIA KAUDU	
KARTULISAADUSED	0,7%
EKSPORDITUD KARTULIÜH. LIIDU KAUDU	
AIASAADUSED	0,4%
EKSPORDITUD E.T.K.- AEDVILJA	
KESKÜH. J.T. KAUDU	
KOKKU	40,7%

16. JOONIS: ÜHISTEGEVUSE OSATAHTSUS EESTI MAJANDUSES

1.6. Korporatiivne (põllu)majandussüsteem

Teatavasti nimetatakse sellist riiki, kus ühiskonna organiseerimiseks moodustatakse riigi poolt või initsiatiivil (seaduste alusel) mitmesuguseid spetsialiseeritud kodanike ühendusi ehk korporatsioone (ühingud, keskühistud, keskliidud, kojad, kogud jne) korporatiivseks riigiks.

Eesti Vabariigi iseseisvusaja lõpuperioodil, peamiselt 1930ndatel aastatel, võib riigi sekkumisel majandusse selgelt täheldada korporatiivsuse tunnuseid. Riigikogu poolt või presidendi dekreediga võeti vastu terve rida seadusi, mis viisid praktiliselt kogu riigi põllumajandusliku ja ka muude alade majandustegevuse sisuliselt poolsunniviisilisel ühistegelikele alustele. Riigi initsiatiivil loodud keskühistutes ja kodades tsentraliseeriti riigi poolt materiaalsed ressursid (ettevõtted, kapital) ja turusuhted kanaliseeriti tsentraalsete keskühistute ainupädevusse. Riik nimetas keskühistute ja kodade juhtkondadesse mõned eriti hästi ettevalmistatud oma eriala ning ühistegevuse spetsialistid, mis tõstis tunduvalt vastuvõetavate otsuste kvaliteeti.

Seaduse jõuga kehtestati Eestis keskühistute ja kodade raamsüsteem-struktuur. Selle sisuga täitmine jäi asjasthuvitatud ja ühistusse astunud liikmetele (ühistu liige = omanik). Selle käiguga kehtestati Eesti majanduses omapärane rahva võim ja viidi turgudel miinimumini rahakate ringkondade ja erakapitalil (aktsiakapitalil) põhinevate ettevõtete osatähtsus. Eestis loodi seaduste abil ja toel kodanike ühiskond, mis ei sõltunud kuigi palju erakapitalist.

Raha abil ei saanud üksikud rahakad grupid rahva enamust enam valitseda. Kõikides ühistute ja keskühistute ning kodade tegevust reguleerivates seadustes oli sees mõneti ebademokraatlik majanduslik sunnimehhanism, mis sundis ühistute ja kodadega liituma kõiki, kes tegelesid põllumajandusliku tooraine tootmisega või kes soovisid kasutada ühistute teenuseid (näiteks kindlustusühingud ja ühispangad) ja selle kaudu lisatulu teenida.

Eesti majandusajaloost ei ole leida ühtki kirjutist ega näidet, kus mõõdukas riigi sekkumine majandusse oleks rahvale ja riigile kahjuks tulnud. Pigem vastupidi - kolmekümnendatel aastatel seaduste alusel loodud keskühistud ja kojad andsid ootamatult suure majandusliku efekti. Põllumajandus-

saaduste müügist (ekspordist) saadud raha läks maale ja rahvas ehitas sellel perioodil massiliselt talusid ja ühistulisi ettevõtteid. Tootmist toetasid ühistupangad ja ühiskindlustus. Eesti ajaloos oli selline ühistutel baseeruv majanduse ülikiire arengu periood mõneti erandlik nähtus.

Lühikese aja jooksul jõudis Eesti oma põllumajanduse organisatsiooniga järele arenenud Euroopa riikidele. Eesti ühistegevus ja talumajandus tulid majanduskriisist välja sisemiselt organiseeritumana ja majanduslikult kindlustatumana. 1940. aastaks oli maarahva majanduslik olukord mitte ainult stabiliseerunud, vaid nii taludes kui ühistutes ja keskühistutes oli toimunud väga suur areng. Põllumajanduse kiire areng mõjutas positiivselt kogu riigi arengut, väliskaubandusbilanss oli kindlalt positiivne, põllumajanduskaupade ekspordi kiire kasvu tõttu voolas riiki palju välisraha, mis andis kogu riigile majanduslikke lisavõimalusi. Eesti Vabariigist oli lühikese ajaga saanud kõrge agraarkultuuriga ja hea majandusmainega Euroopa väikeriik.

Mitmed ühistegevuse uurijad on tagantjärele tõdenud, et **ühistuline majandussüsteem, millel on korporatiivsuse ehk riikliku regulatsiooni tunnused, on väga tõsiseltvõetavaks ja efektiivseks abinõuks talumajanduse arendamisel.**